

Antik dövr Yunanıstanda ailəyə və qadının ailədəki statusuna münasibətin sosial-fəlsəfi təməlləri

Pərvin Nəsirova

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun

“Dinin tarixi və fəlsəfəsi” ixtisası üzrə doktorantı

Bakı, Azərbaycan

pervin.nesirsoy@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5879-0019>

Daxilolma tarixi: 25.09.2024

Nəşrə təsdiq tarixi: 07.04.2025

Xülasə

Ailə – ictimai münasibətlərin bünövrəsinin qoyulduğu ən mühüm sosial institutlardan biridir. Antik dövr filosoflarının da bildirdikləri kimi, insan təbiəti etibarilə ictimai-mədəni varlıqdır və o, cəmiyyətdə yaşamaqla, ictimai münasibətlər qurmaqla mədəni varlıq kimi öz mövcudluğunu qoruya bilər. Sosial münasibətlərə dair ilkin prinsip və normalar isə ailədaxili münasibətlərdə öyrənilir. Ailə fərdi həyatdan ictimai fəaliyyətə açılan qapıdır. Qədim dövrlərdən etibarən, Orta əsrlər və müasir dövrdə bu məsələni tədqiqat obyektinə çevirən filosofların fikirlərindən belə nəticə hasil olur ki, ailə anlayışının təməlini insan növünün mövcudluğunu davam etdirəcək bir nəsil yetişdirmək ehtiyacı təşkil edir. Bu isə ailənin ən mühüm tərəflərini təşkil edən kişi və qadına ailədaxili münasibətlərdə bioloji məzmunundan daha çox, mədəni və əxlaqi məsuliyyət yükləyir. Sözügedən məsuliyyət ailədə tərəflərin öhdəliklərinə görə riayət edəcəkləri mədəni-əxlaqi normaların, onların sosial statuslarının və hüquqlarının müəyyən edilməsi aspektindən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu məqamları nəzərə alanda, Antik dövrdən etibarən müasir mərhələyədək alimlərin, filosofların əsərlərində digər məsələlərlə yanaşı, ailə institutunun müzakirə obyektinə çevrilməsinin və bunun davamı olaraq bu məqalənin tədqiqat obyektinə çevirdiyi mövzunun aktual olduğunu söyləyə bilərik.

Tədqiqatın əsas məqsədi Antik dövr Yunanıstanda ailəyə və qadının ailədəki statusuna münasibətin sosial-fəlsəfi təməllərini müzakirə çərçivəsində ortaya qoymaqdır. Bu mənada, bir giriş və üç bölümdən ibarət olan məqalədə əsasən Sokrat, Platon və Aristotelin ailə institutunun əhəmiyyətinə və ailədaxili münasibətlərə, tərəflərin öhdəlik və hüquqlarına dair yanaşmaları fəlsəfi müstəvidə müzakirə obyektinə çevrilir, problemlər məlum mənbələrə əsaslanaraq deskriptiv və analitik üslubda təqdim olunur.

Açar sözlər: *fəlsəfə, Antik yunan fəlsəfəsi, ailə, qadın, uşaq, Sokrat, Platon, Aristotel.*

Jurnalımızda dərc olunan məqalələrin müəllif hüquqları müəlliflərə məxsusdur və onlar CC-BY-NC lisenziyası ilə hər kəsə açıq şəkildə dərc olunur.

Socio-Philosophical Foundations of the Attitude Towards the Family and the Status of Women in the Family in Ancient Greece

Parvin Nasirova

Azerbaijan Institute of Theology,

Doctoral candidate in the specialty "History and Philosophy of Religion"

Baku, Azerbaijan

pervin.nesirsoy@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5879-0019>

Date of submission: 25.09.2024

Date of acceptance: 07.04.2025

Abstract

The family is one of the most important social institutions where the foundation of social relations is established. As ancient philosophers noted, human nature is inherently social and cultural, and humans can preserve their existence as cultural beings by living in society and establishing social relationships. Family interactions teach

the initial principles and norms of social relations. The family is a gateway from individual life to social activity. From ancient times through the Middle Ages and into the modern era, the works of philosophers who have studied this issue reveal that the foundation of the concept of family is based on the necessity of raising a generation to ensure the continuity of the human species. This belief lays cultural and moral responsibility, rather than biological content, on the man and woman who form the most essential aspects of the family in intra-family relationships. This duty is vital in deciding the cultural and moral standards the parties will follow based on their family obligations, social status, and rights. Considering all these points, it becomes evident that the family institution has been a subject of discussion in the works of scholars and philosophers from ancient times to the present day. Consequently, the topic addressed in this article, as a continuation of these discussions, is relevant and significant.

The primary aim of the research is to explore the social-philosophical foundations of the family's perception and the status of women within it in ancient Greece. In this sense, the article, consisting of an introduction and three main sections, primarily focuses on the philosophical perspectives of Socrates, Plato, and Aristotle on the significance of the family institution, intra-family relations, and the obligations and rights of its members. The problems are presented both descriptively and analytically, drawing from the available sources.

Keywords: *Philosophy, Ancient Greek Philosophy, Family, Woman, Child, Socrates, Plato, Aristotle*

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors and is published as open access under CC-BY-NC license.

Социально-философские основы отношения к семье и статусу женщины в семье в Древней Греции

Парвин Насирова

Азербайджанский институт теологии,
Докторант по специальности «История и философия религии»
Баку, Азербайджан
pervin.nesirsoy@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-5879-0019>

Дата подачи статьи в редакцию: 25.09.2024

Дата подтверждения статьи к публикации: 07.04.2025

Резюме

Семья является одним из важнейших социальных институтов, где закладываются основы общественных отношений. Как отмечали философы античности, по своей природе человек является социально-культурным существом, и лишь живя в обществе и выстраивая общественные отношения, он может сохранять своё существование как культурное существо. Первые принципы и нормы социальных отношений изучаются именно в рамках внутрисемейных отношений. Семья представляет собой дверь, ведущую от частной жизни к общественной.

Начиная с древних времён, через Средневековье и до современности, из трудов философов, изучавших этот вопрос, можно сделать вывод, что основой понятия семьи является необходимость воспроизводства рода, что обеспечивает продолжение существования человечества. Это, в свою очередь, возлагает на мужчину и женщину, как главных участников семьи, не столько биологическую, сколько культурную и моральную ответственность во внутрисемейных отношениях.

Указанная ответственность имеет большое значение с точки зрения определения культурных и моральных норм, которых стороны должны придерживаться, а также распределения обязанностей, социального статуса и прав внутри семьи. Учитывая все эти аспекты, можно утверждать, что начиная с античных времён и до сегодняшнего дня обсуждение института семьи в трудах учёных и философов остаётся актуальной темой. Это же объясняет, поче-

му данный вопрос стал объектом исследования в рамках данной статьи.

Основной целью исследования является выявление социально-философских основ отношения к семье и статусу женщины в семье в Древней Греции. В этом контексте в статье, состоящей из введения и трёх разделов, основное внимание уделяется философским взглядам Сократа, Платона и Аристотеля на важность института семьи, внутрисемейные отношения, а также права и обязанности сторон. Проблемы представлены в описательно-аналитическом стиле на основе доступных источников.

Ключевые слова: философия, древнегреческая философия, семья, женщина, ребенок, Сократ, Платон, Аристотель

Авторские права на статьи, опубликованные в нашем журнале, принадлежат авторам и публикуются в открытом доступе по лицензии CC-BY-NC.

Giriş

“Ailə” məfhumu fəlsəfi fikir tarixinin hər dövründə müzakirə obyektinə çevrilən və bəşəriyyətin tarixi qədər qədim olan anlayışlardan biridir. Ailə – ictimai münasibətlərin bünövrəsinin qoyulduğu ən mühüm sosial institutdur. Antik dövr filosoflarının da bildirdikləri kimi, insan təbiəti etibarilə ictimai-mədəni varlıqdır və insan cəmiyyət formasında yaşamaqla, ictimai münasibətlər qurmaqla mədəni varlıq kimi öz mövcudluğunu qoruya bilər. Sosial münasibətlərə dair ilkin prinsip və normalar isə ailədaxili münasibətlərdə öyrənilir. Ailə fərdi həyatdan ictimai mühitə açılan qapı olub, cəmiyyət üzvlərini formalaşdırır. Buna görədir ki, bəşəriyyət tarixinin müəyyən mərhələlərinə müvafiq olaraq struktur və forma dəyişikliklərinə məruz qalmasından asılı olmayaraq, bütün dövrlərdə öz aktuallığını qoruyan bu institut hazırda da fəlsəfi, sosioloji, psixoloji, bioloji, iqtisadi və siyasi aspektlərdən müzakirə obyektinə çevrilir (Hallaç ,Öz, 2014, 142-153). Bu mənada, məqaləmizin tədqiqat obyektini sözügedən müzakirələrin sosial-fəlsəfi müstəvidə davamı kimi qiymətləndirmək olar.

Məqalənin tədqiqat obyektini Antik dövr yunanlarda ailəyə və qadının ailədəki statusuna münasibətlər və onun sosial-fəlsəfi təməlləri təşkil edir. Bu istiqamətdəki tədqiqat işi “ailə” məfhumunun təşəkkül və

inkişaf tarixinin, onun dövrlər üzrə məzmun, struktur və aktualıq etibarilə keçdiyi mərhələlərin öyrənilməsi və xüsusilə insanın dünyagörüşünün sistemləşməsinə böyük töhfələr verən yunan fəlsəfi fikrinin sözügedən mövzuda keçmişdən müasir dövrdək ailə anlayışına dair ərsəyə gətirilən əsərlərə nə cür təsir etdiyinin aydınlaşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Bütün qeyd edilənləri nəzərə alanda, Antik dövrdən müasir mərhələyədək alimlərin, filosofların əsərlərində digər məsələlərlə yanaşı, ailə institutunun müzakirə obyektinə çevrilməsinin və bunun davamı olaraq bu məqalənin tədqiqat mərkəzinə çevirdiyi mövzunun aktual olduğunu söyləyə bilərik. Bununla yanaşı, Azərbaycanda bu mövzuda tədqiqatların kifayət qədər olmaması da məqalənin aktuallığını artıran başqa bir məqamdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi Antik dövr Yunanıstanda ailəyə və xüsusən qadının ailədəki statusuna münasibətin sosial-fəlsəfi təməllərini müzakirə çərçivəsində ortaya çıxarmaqdır. Bir giriş və üç bölümdən ibarət olan məqalədə, əsasən, Sokrat, Platon və Aristotelin ailə institutunun əhəmiyyətinə və ailədaxili münasibətlərə, tərəflərin öhdəlik və hüquqlarına dair yanaşmaları fəlsəfi müstəvidə müzakirə obyektinə çevrilir, problemlər məlum mənbələrə əsaslanaraq deskriptiv və analitik üslubda təqdim olunur.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi ilə bağlı qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə bu istiqamətdə sırf Qədim yunan fəlsəfəsi aspektindən müzakirə obyektinə çevirən hər hansı tədqiqat işi yoxdur. Ailə anlayışını Orta əsr İslam fəlsəfəsi müstəvisində tədqiqat obyektinə kimi araşdıran, sadəcə, bir müəllifin əsərlərinə rast gəlmək olur. Bu da Anar Qafarovun "Ahlakın Kaynağı Bağlamında Bir Değer Olarak Aile: Nasiruddin Tusi Merkezli Bir Analiz" məqaləsi (Metafizika, 2021, 7-25) və yenə də Anar Qafarovun tərcümə etdiyi "Nasîrüddîn Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi" kitabıdır. Qeyd edək ki, məqalədə və sözügedən kitabın ikinci fəslində ailə məsələsini İslam fəlsəfəsi aspektindən tədqiq edən A. Qafarov filosof Nəsirəddin Tusinin bu mövzudakı fikirlərinin mənbəyi kimi Qədim yunan filosoflarının əsərlərinə müraciət etmişdir. Bunun xaricində ölkəmizdə ailə məsələsini araşdıran digər tədqiqatlara gəlincə, həmin araşdırmalarda ailə məsələsi, ümumiyyətlə, Qədim dövr yunan fəlsəfəsi aspektindən müzakirə edilmir. Bu əsərlərdə daha çox ailə hüququ, Azərbaycanda ailə ənənələri, ailədə uşaqlara münasibət, "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsində ailə tərbiyəsi kimi məsələlər tədqiq olunub.

Həmçinin bir məqamı da qeyd edək ki, türkiyəli və Qərb alimlərinin qədim yunanlarda ailə və qadın probleminə dair bir çox əsərinə rast gəlmək mümkündür. Bu mənada, Robert Qarlandın “Daily life of the ancient Greeks”, Mark Qoldenin “Children and Childhood in Classical Athens”, Devid Rossun “Aristoteles”, Bonnye Maklaçlanın “Women in Ancient Greece”, Rukiye Akkayanın “Atina’daki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar”, Nihal Boyacının “Platon’da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma”, Binnur Çelebinin “Antik Yunan Toplumunun Suskun Kadınları”, Didem Demiralpın “Antik Çağ Düşünürlerinin Homeros Algısı-Sokrates Öncesi Dönemden Yeni Platonculuka Homeros Şiirine Bakış”, Aylin Durmuşun “Eski Doğu ve Eski Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili”, Corces Dubi və Mişel Perrotun “Kadınların tarihi Orta çağın Sessizliği”, Corc Tomsonun “Tarih Öncesi Ege II - Eski Yunan Toplumunu Üzerine İncelemeler” və digər əsərlərin adlarını qeyd etmək olar. Bu əsərlərin adlarından da görüldüyü kimi, türkiyəli və qərbli tədqiqatçılar ailə məsələsini qadın və uşaq problemi, mifologiya, kulturologiya, mədəniyyət və fəlsəfi müstəvidə tədqiqat obyektinə çevirmişlər.

Bütün qeyd edilən mənbələrlə yanaşı, mövzuya dair tədqiqat prosesində müraciət etdiyimiz əsas qaynaqlar yunan filosofları Platon və Aristotələ aiddir. Bu mənada, məqalənin əsas mənbələrini Platonun “Dövlət” və “Qanunlar”, Aristotelin “Nikomaxo əxlaqı” və “Politika” əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat nəticəsində əldə olunan əsas müddəalardan biri budur ki, Antik yunan fəlsəfəsində ailə anlayışı Qədim yunan mədəniyyəti və mifologiyasının təsirindən kənar qalmayıb. Gender ayrı-seçkiliyinin izlərini o dövrün filosoflarının əsərlərində də müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, bu fəlsəfədə qadının yalnız produktivliyi (işçi məhsuldarlığı) qiymətləndirilir. Qədim dövr yunanların qadına və qız uşaqlarına hüquq və vəzifələri etibarilə ögey münasibət bəsləmələrinin arxasında isə iqtisadi və dini amillər dayanır.

Sonda bu məqalənin ərsəyə gəlməsində və tədqiqat prosesində verdiyi fəlsəfi və metodoloji tövsiyələrə, məqalənin yazılma mərhələsində göstərdiyi köməliyə görə elmi rəhbərim f.f.d., dos. Anar Qafarova minnətdarlığımı bildirirəm.

1. Qədim dövr Yunanıstanda ailə institutunun sosial təməlləri və qadına münasibət

Antik yunan fəlsəfəsini formalaşdıran amillər arasında, sözsüz ki, o dövrün sosial-iqtisadi və mədəni mühiti nəzərə alınmalıdır. Buna görə də hər şeydən əvvəl Klassik dövr Yunanıstanda sosial-mədəni mühitin və şərtlərin öyrənilməsi olduqca vacibdir. Dövrün sosial-mədəni mühitinə nəzər salanda məlum olur ki, qədim Yunanıstanda ailə anlayışı, xüsusilə qadına və qız uşaqlarına münasibət kontekstində araşdırılır. Klassik dövr yunan mədəniyyətində ailənin quruluşu və bu institutla bağlı təməl əxlaqi və sosial-hüquqi prinsiplər dövlət tərəfindən deyil, məhz cəmiyyətin ənənəvi qaydaları ilə tənzimlənirdi. Belə ki, ailə quran tərəflər evlənməyi “enqu (engue)” termini ilə ifadə edərək, ona ictimai status verirdilər. Enqu (engue) – tərəflər üçün məsuliyyət doğuran hüquqi bir əqd idi. Evlilikdən dünyaya gələn uşaqların hüquqları da sözügedən əqdlə tənzimlənirdi (Akkaya, 2015,8). Qeyd edək ki, Qədim dövr yunan cəmiyyəti tərəfindən formalaşdırılan bu ənənəvi hüquq əqdinin təməlində Antik dövr yunan mifologiyasının izləri yatır. Belə ki, Antik yunan mifologiyasına əsasən, ilk yunan gəlin Pandoradır. Zevs Pandoranı evləndirir. Qadın evlənəcəyi adamı özü seçə bilməzdi. Buna onun atası qərar verirdi. Atası qızını çox erkən yaşlarda ərə verir, bəylə qızın atası öz aralarında əhdləşir, nişan və toy üçün enqu çərçivəsində ilk addım atılır (Blanck, 1999, 171). Gəlin ər üçün qarşılıqsız bir hədiyyədir. Bu mifologiyaya əsasən, yunan qadınlar evlənərkən ər evinə xeyli cehiz və hədiyyələr aparırmışlar (Duby, Perrot, 2005, 247). Qızın atası bəyə qızının cehizlərini açıqlayır (MacLachlan, 2012,57), toyda pul və dəyərli əşyalardan ibarət “drahoma” qızın ailəsi tərəfindən oğlan evinə verilir. Əgər qızın atası vəfat etmişsə, qardaşı da yoxdursa, bu cehizi qızın qohumları verirdilər. Boşanma və ya dulqalma halında (əgər uşaq yoxdursa) drahoma qadına geri qaytarılırdı. Əgər övlad varsa, pulun bir qismi ona çatırdı. Geyim və zinət əşyalarından başqa qadının bütün malı və drahomanın idarəsi kişinin ixtiyarında idi (Çelebi, 2018,121).

Bu mifologiya əsasında qədim Yunanıstanda formalaşan evlilik mərasimi və ailə institutunda qadının mövqeyinə nəzər salanda məlum olur ki, Antik dövrdə qadının ictimai həyatdakı mövqeyi hüquqi zəmində kişiye nisbətən məhdud idi. Antik yunanlarda qadın və kişi arasında hər hansı bir hüquq bərabərliyindən bəhs edilə bilməzdi. Bir az əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, Qədim Yunanıstanda ailə ictimai qaydalar əsasında qurulurdu. Bəy və gəlinin evləndiyini elan etmək

üçün qohumların da iştirakı ilə mərasimlər təşkil olunurdu. Yunanlar bu gün “toy” adlandırdığımız bu mərasimə “qamos (gamos)” adını vermişdilər. Bu mərasim sayəsində tərəflərin evliliyi bir ailə qurumu kimi ictimai mövqeyini təsdiqləmiş olurdu. Toy günü qadın yuyunur, bakirəliyi təmsil edən duvağı başına atır. Günü sonunda bəy o duvağı açır (Duby, Perrot, 2005, 363).

Evlilik mərasimində maraqlı məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, yunan qadınlar məhz evliliyədən sonra vətəndaşlıq hüququ qazanırdılar. Evliliyədən sonra vətəndaşlıq hüququ almalarına baxmayaraq, qadınlar cəmiyyətdə yenə də heç bir söz hüququna malik deyildilər. Belə ki, ailədə əsas söz sahibi kişi idi. Kişi ailənin başçısı hesab olunurdu. Evliliyədək atasının əsarətində olan qız uşaqları ailə həyatı qurduqdan sonra, ömürlərinin sonunadək ərin kölesi olurdular və onların evdəki nökrədən hüquqi baxımdan heç bir üstünlükləri yox idi.

Qədim Yunanıstanda ev əhlini və evin/ailənin idarəsini ifadə etmək üçün “oykos” (oikos) kəliməsindən istifadə olunurdu. Yunan-mənşəli olan bu söz “ev” mənasına gələn “oikia” ifadəsindən yaranıb. “Oykos” sözü evi, evin ərazisini, ailə üzvlərini, köləni, heyvanları, bir sözlə, məişətə aid olan hər bir amili ehtiva edən məzmunla malik idi. Fransız tarixçisi De Kulanqes, hətta evə yaxın qəbiristanlıqda məzarları olan ailə üzvlərinin də oykosa daxil edildiyini bildirir (Coulanges, 2011, 43). Yəni “oykos” sözü ailənin keçmişini, indiki vəziyyətini və gələcəyini özündə birləşdirən anlayış idi. Oykosa daxil olan kölələr də ailənin üzvü hesab olunurdular. Onları ailəyə daxil edərkən xüsusi mərasim keçirilirdi. Evin ocağına yaxınlaşdırılan kölənin başına su tökülür, daha sonra ailə onunla çörək və meyvələri bölüşürdü. Toyda və ailəyə övlad qəbul edildikdə də eynilə bu mərasim təşkil olunurdu (Coulanges, 2011, 111).

Oykosda evin müəyyən bölümü kişiyə, müəyyən bölümü isə qadına məxsus idi. Evin ocağı əksər hallarda qadına tapşırılırdı və oykosun daxilində onun müəyyən vəzifə və öhdəlikləri var idi. Ocaq qadının öhdəsinə verilmişdi və ocağın sönməməsi üçün məsuliyyət məhz ona aid idi. Ocağın təmiz qalmasına da xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Yunan bir kişi üçün qadinsız ocağa sahib olmaq böyük bədbəxtlik sayılırdı.

Qadın ailədə kişinin himayəsinə möhtac idi. Bu kişi onun atası, həyat yoldaşı, oğlu və ya yaxın qohumu ola bilərdi. Qadın mütləq öz həyatını bir kişinin himayəsi altında davam etdirməli idi. Əsrlərsənra qadının hüququ və mədəni haqları nisbətən tanınmağa başlanmış və o

da mirasdan pay almağa nail olmuşdur. Bizim eradan əvvəl 594-cü ildə "Solon" qanunlarına əsasən, əgər kişi öləndə onun oğul övladı yox idisə, miras qız övladlarına keçə bilərdi. Bunun üçün də şərt var idi. Həmin qız uşaqları o mirası əldə etmək üçün mütləq ata tərəfdən ən yaxın qohumla evlənməli idi (Küçüker, 2018, 756).

Qadın mirasdan pay alsa da, ictimai həyatda nüfuza malik deyildi. Qadının məşğuliyyəti, sadəcə, ev işləri və uşaq böyütməkdən ibarət idi. Bəzən də heyvanların baxımı, dəyirməndə buğda və arpa üyütmək, su daşımaq kimi ağır işləri də onlara həvalə edirdilər. Qadının produktivliyi – övlad dünyaya gətirməsi ən mühüm özəlliyi kimi qəbul olunurdu. Bu xüsusiyyəti qadını müqəddəs bir mövqedə saxlasa da, Antik yunan cəmiyyəti ona ictimai həyatda kifayət qədər rol verməmişdir. Qadının ictimai həyatdakı rolu ev işləri görmək və uşaq dünyaya gətirməklə məhdudlaşdırılmışdı. Qədim Yunanıstanda qadın nəsil artırmaq üçün bir vasitə olaraq dəyərləndirilmişdir (Mansel, 2011, 122). Həmin dövrdə bir ailənin uşaq sahibi olması müqəddəs hesab edilirdi və evlilikdən də əsas məqsəd məhz övlad sahibi olmaq idi. Əgər qadın uşaq dünyaya gətirə bilmirdisə və ya sonsuz idisə, əri düşünmədən onu boşayıb başqası ilə evlənirdi.

Antik yunan cəmiyyətində hamilə qadınlara münasibət fərqli idi. Qeyd etdiyimiz kimi, yunan cəmiyyətini formalaşdıran qaydalar və ictimaiyyətin baxışı mifologiyanın təsiri altında idi. Buna görə də hamilə qadınların toxunduqları hər şeyi məhv etdikləri inancına sahib idilər. Onlar heyvanlara toxunarsa, heyvanların xəstəlik tapıb öləcəklərinə, kənd təsərrüfatı məhsullarına toxunarsa, məhsulların tələf olacağına dair inanc mövcud idi (Durmuş, 2014, 98). Qadın övlad dünyaya gətirənə qədər bir daxmada qalır və yanına yalnız mamaça (xüsusi təhsili olmayan ara həkimi) gələ bilirdi. Doğumdan sonra bütün əşyaları və geyimləri məhv edilirdi. Onun cəmiyyətə yenidən qəbul olunması üçün yuyunması, təmizlənməsi və hətta müxtəlif rituallardan keçməsi lazım gəlirdi (Tomson, 1985, 231-232).

Göründüyü kimi, yunan cəmiyyətində qadına münasibət o dövrün şərtlərinə uyğun olaraq mifoloji düşüncə qəliblərinin təsiri altında idi. Eyni zamanda, bu, ziddiyyətli formada təzahür edirdi.

Cəmiyyətdə qadının yeganə dəyərinin övlad dünyaya gətirmək olduğunu iddia etdikləri və uşaq sahibi olmağı müqəddəs saydıqları halda, hamiləlik dövründə onunla lənətlənmiş biri kimi davranır, həmçinin hamilə qadının toxunduğu hər şeyi məhv edəcəyinə inanırdılar. Bundan əlavə, yunanlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən

evin ocağı qadına tapşırıldığı halda, o, ictimai həyatda heç bir rola sahib deyildi. Bu qəbil bir çox paradoks həyatın bioloji ritminin qorunmasında, nəslin artırılmasında, sosial, iqtisadi, mədəni həyatın inkişafında qadının birbaşa olmasa da, dolayı yolla malik olduğu danılmaz mövqeyinə mifoloji inanclarla kölgə salmaq istəyi ilə izah etmək mümkündür.

2. Qədim yunan ailəsində uşaqlara münasibət

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Qədim dövr yunan ailəsində ən mühüm məsələlərdən biri qadının övlad dünyaya gətirməsi idi. Uşaq ailədə müqəddəs hesab olunurdu. Yunanların cəmiyyətdə qadına olan münasibəti qız uşaqlarına rəftarda da özünü büruzə verirdi. Belə ki, onlar uşaqlar arasında cinsiyyət ayrı-seçkiliyi edirdilər. Ailə doğulacaq körpənin cinsiyyətini doğulmamışdan əvvəl müəyyən etməyə çalışırdı. Onlar vücudun sağ tərəfindən döllənən spermadan oğlan, sol tərəfindən döllənən spermadan isə qız uşağı formalaşdığını düşünürdülər (Demiralp, 2008, 3). Bununla yanaşı, rəhmin istiliyi kifayət qədər olarsa, oğlan, nisbətən az olarsa, qız uşağının dünyaya gələcəyinə inanılırdı. Oğlan uşağının ciftinin ana bətnində daha tez formalaşdığını və daha güclü olduğunu düşünürdülər. Aristotele görə, uşağın meydana gəlməsindəki maddəni qadın, əsas olan zəka və hərəkəti isə kişi təmin edir (Ross, 2011, 196). Qadınlar həyatda qala bilmək üçün oğlan uşağı dünyaya gətirməyə məcbur idilər, qız uşağı bir yük kimi qəbul edilirdi. Qız uşaqlarının baxımı və yeməyinə də oğlan uşağı qədər əhəmiyyət verilmirdi. Qız uşağı oğlana nisbətən süddən daha tez kəsilir və ona zərərli qidalar verilirdi (Demand, 1994, 7). Ümumiyyətlə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, ailədə istənilməyən uşaqlar, əsasən, qız övladları arzuolunmaz hesab edildiklərinə görə, bəzən ana bətnində, bəzən də doğulduqdan sonra öldürülürdülər (Coşğun, 2011, 15).

Qız uşağını məhvetmənin müxtəlif yolları var idi. Belə ki, bəzən qayınananın təkidi ilə qadın öz qız körpəsini xəndəyə atır, bəzən də yenidoğulmuş uşağa səhlənkarlıq göstərərək onun ölümünə səbəb olurdu (Demand, 1994, 7). Bu ənənəni doğuran amillərin təməlinə, əsasən, iqtisadi, dini gözləntilərin mövcud olduğunu deyə bilərik. Qədim dövr yunanların ictimai həyatında qız uşaqlarının ailə gəlirinə heç bir faydası yox idi və onlar məsrəf mənbəyi hesab edilirdilər. Bundan əlavə, evləndikdə cehiz veriləcəyi və ailənin dinini davam etdirə bilməyəcəyi (Harman, 2001, 83) üçün onun dünyaya gəlişi hüznə qarşılanırdı.

Qeyd edək ki, sözügedən dövrdə cəmiyyətdə kişinin hüquq və vəzifələrdə üstünlüyü və ya hökmranlığı uşaqların taleyində də özünü göstərirdi. Belə ki, Antik Yunanıstanda uşağın taleyi atadan asılı idi. Əgər ata uşaqdan imtina edərdisə, övladını bütün xalqın görə biləcəyi bir məkanda tərk edir, onun başqa şəxslər tərəfindən götürülüb böyüdülməsinə şərait yaradılırdı (Çelebi, 2018, 119). Burada belə bir sual doğur: Qədim dövr yunan ailəsində atanı öz övladından imtina etməyə vadar edən səbəb, yaxud səbəblər nə idi?

Araşdırma nəticəsində məlum olur ki, Qədim dövr yunan ailəsində atanın öz uşağından imtina etməsinin bir çox amili var idi. Bu məsələlər arasında uşağın xəstə, zəif, şikəst və ya cinsiyyətinin qız olması kimi səbəbləri göstərmək mümkündür. Bir məqamı da qeyd edək: mənbələrdə Qədim dövr yunan ailəsində ataların, xüsusilə qız uşaqlarına qarşı mötədil mövqeyinə istisna da olsa rast gəlmək mümkündür. Belə ki, mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, yunan ailəsində bəzi atalar doğulacaq və doğulan körpələr arasında cinsiyyət ayrı-seçkiliyi etmədən övladlarına sahib çıxırdılar. Doğulacaq körpənin cinsiyyətini ataya xəbər vermək üçün, hətta qədim yunan ailəsində maraqlı bir adət də var imiş. Belə ki, əgər ata övladına sahib çıxarsa, bu zaman evdə uşaq dünyaya gəldiyini göstərmək üçün qapıda oğlan körpəsinə işarə olaraq zeytun ağacının budağı, qıza işarə olaraq pambıq sap asılırdı (Çelebi, 2018, 120). Zeytun zəfər simvolu olaraq oğlan uşağının siyasi və sosial həyata qatılacağına, yun isə simvol kimi qız uşaqlarının toxuma və tikişlə məşğul olacaqlarına işarə idi. Bu, Anitik dövr yunan cəmiyyətində cinsiyyət ayrı-seçkiliyinin əmək bölgüsündə də özünü göstərməsi baxımından olduqca maraqlı bir məqamdır. Belə ki, sözügedən adət-ənənəyə əsasən deyə bilərik ki, yunan ailəsində kişi və qadın arasındakı əmək və ictimai vəzifə bölgüsü cinsiyyət fərqliliyi əsasında aparılırdı və bu, uşaq dünyaya gələr-gəlməz, müəyyən adət-ənənə ilə təyin edilirdi (Şenel, 1970, 284).

Qız uşaqları əgər qəbul edilirdisə, anaları və bacıları ilə birgə evin qadın üçün ayrılan hissəsində yaşayırdılar. Nisbətən yüksəkimtiyazlı ailədə qızlar küçəyə tək belə çıxıb bilməzdilər. Yanlarında kölə ilə kiminsə evinə gedə bilirdilər. Kasıb ailədə isə qız uşaqları da oğlanlar kimi bazarda işləyib evin dolanışığına kömək edirdilər. Qız uşaqları ərə gedərkən ata evindən öyrəndiyi bütün adət-ənənəni, dini inancını ata evində qoymalı, getdiyi yerin adətinə uyğunlaşmalı, ərinin dini inancını qəbul etməli idi. Antik yunan cəmiyyətində, demək olar ki, hər ailənin öz inancı və ritualları var idi. Ailənin dini adət-ənənəsini qız uşaqları

davam etdirə bilmirdilər. Bundan əvvəl də qeyd edildiyi kimi, yunan ailəsində valideynlərin qız uşaqlarının dünyaya gəlməsini qəm-qüسسə ilə qarşılamalarının təməl səbəblərindən biri də məhz bu idi (Albayrak, 2019, 136).

Uşağın ailəyə qəbul olunduğunu, qadının kirliliyinin təmizlənməsi üçün körpənin dünyaya gəlməsinin beşinci, yeddinci, onuncu və qırxıncı günlərində müxtəlif mərasimlər həyata keçirilirdi. Beşinci gün qeyd olunan mərasim “amfidromiya” (amphidromia) adlanırdı. Ata tərəfindən qəbul edilən uşaq evdə ocağın başına gətirilirdi. Alov yandırmaq, təmizlənmək, paklanmaq mənasını ifadə etdiyi üçün doğumdan sonra kirliliyin aradan qaldırılması və Od tanrısı Hestiyanın himayəsinə verildiyini bildirmək üçün bu mərasim ocaq ətrafında təşkil olunurdu. Bu ritual qız və oğlan uşağı üçün eyni qaydada keçirilir, tanrılara şükranlıq bildirmək üçün qurbanlar kəsilirdi (Jenkins, 1993, 7).

Qədim yunan ailəsində uşağa adqoyma mərasimi də xüsusi adət-ənənələrdən biri idi. Belə ki, maddi vəziyyəti daha yaxşı olan ailələrdə uşağın dünyaya gəlməsinin onuncu günündə “dekate” adlanan mərasim keçirilirdi. Uşağın adı çox vaxt bu mərasimdə qoyulurdu (Golden 2015, 20). Bu mərasimdə adı qoyulan uşaq tərək oluna bilməzdi və adı ailə soyuna qeyd edilirdi. Qeyd edək ki, dünyaya gələn uşaq ilə bağlı mərasimlər fərqli şəkillərdə günümüzdə də davam edir. Qırx mərasimində çilə suyunun tökülməsi, ilk dəfə saç kəsilməsi, ilk dişin çıxması və digər mərasimləri misal gətirmək mümkündür.

Afinada bəzi mərasimlərdə uşaqlar da iştirak edirdilər. Üç yaşlı olan uşaqlar hər il bahar fəslində tanrı Dionisin şərəfinə təşkil olunan “Antesteriya (anthesteria)” adlanan mərasimə qatılırdılar. Bu mərasim müharibələrə görə sayı azalan yunan xalqına gələcəyə dair ümid bəxş edirdi.

Antik yunan ailələrində, göründüyü kimi, uşaqlara münasibət cəmiyyətin cinsi ayrı-seçkilik prinsiplərinə müvafiq formalaşmışdı. Sosial həyatda qadına fəal iştirak etmək hüququ verməyən, ona bir yük kimi baxan cəmiyyət, təbii ki, qız övladın dünyaya gəlişinə də sevinmirdi. Qadın öz həmcinsini – qız körpəni dünyaya gətirdiyi üçün kədərlənir, həyatda qalmaq və onunla insan kimi davranılması üçün oğlan uşağı doğmaq məcburiyyətində olduğunu anlayırdı. Ana uşağının taleyi barədə söz demək hüququna malik olmadığı üçün qız uşaqlarının sağ qalması və ya tələf edilməsi, ailəyə qəbul olunması və ya atılması tamamilə atanın verdiyi qərardan asılı idi. Yeni qız uşaqlarının həyatı kişilərin insafına buraxılırdı. Hüquqla müəyyənləşməyən, ilahi nizamla

tənzimlənməyən və bir qrup insanın vicdanına tapşırılan cəmiyyətin qayda-qanunları, ancaq bu qədər “ədalətli” ola bilərdi.

3. Antik dövr yunan fəlsəfəsində ailəyə baxış və qadına münasibət

3.1. Sokrat və Platon fəlsəfəsində ailəyə baxış və qadına münasibət

Sokratın düşüncəsinə görə, evlilik üçün xanımda beş xüsusiyyət mühüm hesab edilirdi. Evlənən xanim hər şeydən əvvəl gənc, təhsilsiz və nəsilartırma qabiliyyətinə malik olmalı idi. Bununla yanaşı, ona deyiləcək sözləri qəbul etməli, bütün gününü evdə keçirməli idi. Yaşının gənc və təhsilsiz olmasına ona görə əhəmiyyət verirdilər ki, qız ərinin dediyi sözləri daha tez qəbul etsin və kişi qadını istədiyi kimi yönləndirə və idarə edə bilsin.

Antik yunan cəmiyyətində qız yeniyetməlik çağına çatanda dərhal evləndirilirdi. Evlənənədək anasından yemək bişirməyi, tikiş tikməyi, uşağa baxmağı, az da olsa, oxumaq-yazmaq və riyazi bilikləri əldə edirdi. Qızlar on yaşında ərə verildisə, oğlanlar iyirmi-iyirmi beş yaşında evlənirdi. Aralarında, ən azı, on-on beş yaş fərq olurdu.

Sokrata görə, qadın və kişilər müxtəlif istedadlara malik olsalar da, kişi hər sahədə qadından üstündür. Qadının məşğul olduğu işləri (tikiş tikmək, naxış vurmaq, yemək bişirmək) mənasız və dəyərsiz hesab edən Sokrat, kişi işlərinin daha üstün olduğunu düşünür. Bu fərqi ortadan qalxması, kişi və qadının istedadlarının eyni şəkildə dəyərləndirilməsi üçün qadının da oxumasının vacibliyini bildirir (Boyacı, 2014, 213).

Qədim yunan fəlsəfəsinə görə, qadın kişinin kölgəsidir. Bu ideyanın əsasını Platonun “ideyalar aləmi” konsepsiyası və “mağara alleqoriyası” nümunəsi təşkil edirdi. Məlumdur ki, Platonun fəlsəfəsi dualizmə əsaslanırdı. Belə ki, Platon “ideyalar” və “kölgələr” şəklində iki aləmin olduğuna inanır. Ona görə, həqiqi aləm ideyalar dünyasıdır. Bu dünya isə onun əksidir, kölgəsidir. Maraqlı məqam bundan ibarətdir ki, Platon qadın və kişiye münasibətdə də bu konsepsiyayı əsas götürür. Belə ki, ona görə, qadın kişinin əksi və ya kölgəsidir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, ontoloji aspektdən qadınla kişi arasında ciddi fərq olduğu diqqətə çatdırılır. Platon kişinin ideyalar aləmini təmsil etdiyi fikrini irəli sürməklə onun ontoloji aspektdən həqiqətdə mövcudluğunu fəlsəfi bir dillə ifadə edir. Qadın isə kölgələr aləmini təmsil etdiyi üçün onun mövcudluğunu ontoloji aspektdən, ancaq

kişinin mövcudluğuna əsasən təməlləndirmək mümkündür (Platon, 2007, 262c- 263a; Sissa, 2005, 76).

Platonun qadına baxışı Antik Yunanıstanın ictimai-siyasi həyatında vəzifə və rolları etibarilə qadına münasibətin fəlsəfi təməllərini təşkil etməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Platonun dövlət anlayışında qadın ideal dövlətin qurulmasında aktiv rol oynasa da, onun bu mənadakı vəzifə və rolları kişininki ilə müqayisədə bir addım geridə təqdim olunur. Bu yanaşmaya əsasən, eyni işi kişi qadından daha yaxşı icra edir, bir sözlə, qadının istedad və bacarığı kişininki ilə müqayisədə kafi hesab olunmur (Sissa, 2005, 77). Platonun fəlsəfəsində maraqlı məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, filosof qadın və kişinin bərabərliyinin, ancaq ideal dünyada mümkün olacağını düşünür. Belə bir dünya olmadığına görə, sözügedən bərabərliyin reallaşacağını düşünmək absurddur.

Məlumdur ki, Platon “dövlət” deyəndə ideal quruluşu nəzərdə tuturdu. Onun siyasi dünyagörüşünün hədəfini ideal dövlət anlayışı təşkil edirdi. İdeal dövlət qurarkən qadın və kişi eyni şəkildə təlim-tərbiyə keçməlidir. Barbarlara qarşı, ancaq birləşməklə qalib gəlmək mümkündür. Bu müddət ərzində qadın və kişi arasında yaxınlıq və münasibət minimuma endirilməlidir. Əgər övlad dünyaya gəlsə, dövlətə təhvil verilməlidir. Analıq qadını zəiflədir. Platona görə, evlilik və dünyaya uşaq gətirmək rəzil işlərdir. Bu işlər sırf qadına məxsus məsələlərdir (Mizojini, 2016, 47). Filosof hesab edir ki, fiziki hadisələr heyvani səciyyə daşıyır və bu iş qadına aiddir. Kişilər bu fəaliyyətdən uzaq durmalıdırlar (Tatlı, 2018, 299).

Platon kişinin nəslin davam etdirilməsində daha çox fayda verdiyini düşünür. Ona görə, hətta övladın tərbiyəsi ilə anadan çox ata maraqlanmalıdır. Filosofa görə, cəmiyyətdəki pis insanları məhz qadınlar yetişdirir. Kişilər isə uşaq tərbiyəsini daha düzgün yerinə yetirirlər (Sissa, 2005, 95). Qadınla kişi arasındakı münasibəti bədən və ağıl əlaqələri müstəvisində izah edən Platon ağılın bədənini idarə etməsi kimi, kişinin də qadını idarə etməsini zəruri sayır (Tatlı, 2018, 293).

Platonun fəlsəfəsinə görə, kişinin ontoloji aspektdən qadından ciddi mənada fərqlənməsi ona boşanma prosesində böyük üstünlüklər verir. Belə ki, kişi istədiyi vaxt qadını boşaya bildiyi halda, qadın bu hüquqdan məhrum idi. Kişi, hətta xəyanət etsə, şiddət tətbiq etsə belə, qadının ondan boşanması çətin və bəzən də mümkünsüz idi. Bu barədə mənbələrin verdiyi məlumatlara əsasən, Antik dövrdə cəmi üç

qadın boşanma üçün müraciət etmişdir. Bunlardan biri də Hippareta olmuşdur. O, nüfuzlu bir ailənin qızı idi və bu, ona imkan verirdi ki, zalım və qadınlara düşkün olan əri Alkiviadı boşasın. Mənbələrdə qeyd olunur ki, Hippareta zəngin və gənc olmasına rəğmən, əri ona dəfələrlə xəyanət etmiş, hətta yüngüləlaqlı qadınları evə gətirmiş, yoldaşını təhqir etmiş, döymüşdür. Bütün bunlara dözməyən Hippareta evi tərk edib, bir müddət qardaşının yanında yaşamışdır. Alkiviadın başı sözügedən qəbahətli əməllərə o qədər qarışıbmış ki, Hipparetanın evi tərk etdiyinin belə fərqudə olmayıb. Nəticədə, Hippareta bu səbəblərə görə boşanmaq üçün məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmənin qərarı ilə Alkiviad yoldaşının ailəsinə pul ödəməyə məcbur olunur. Sərvətini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalan və yoldaşının onu boşamasını həzm edə bilməyən Alkiviad hər kəsin gözü önündə Hipparetanı zorakı yolla evinə gətirir. Çox keçmədən qadın həmin evdə qüssə və kədərdən vəfat edir. Zalım əri isə yoldan çıxardığı başqa bir soylu qızın ailəsi tərəfindən öldürülür (Durmuş, 2014, 105).

Bir çox cəmiyyətlərdə olduğu kimi, yunan mühitində də qadın xəyanəti böyük qəbahət sayılır və cəzası çox ağır olurdu. Dini cəhətdən böyük günah edən xəyanətkar qadın ibadətqahda yandırılırdı. Solonun qanunlarına əsasən, zina edən qadın hər kəsin gözü önündə öldürülməli idi. Əgər qadın öldürülməzsə, həyatıboyu ictimai yerlərə, ibadətqahlara gedə, bayram paltarları geyinə bilməzdi. Bu qanunlara riayət etməyən qadınlardan paltarları parçalanır, dili kəsilir və ya edam edilirdi. Zina ilə dünyaya gəlmiş uşağın ailəyə daxil olması, vətəndaş kimi qəbul edilməsi təhlükəli sayılırdı (Çelebi, 2018, 125).

Afinada e.ə. 508–507-ci illərdə baş vermiş islahat nəticəsində atası afinalı olan uşaqlar Afina vətəndaşı qəbul edilirdilər. Daha sonra Perikl e.ə. 451-ci ildə vətəndaşlıq şərtlərini daha da ağırlaşdırdı. Həmin şərtlərə əsasən, uşağın vətəndaşlıq hüququ ala bilməsi üçün ata və anasının azad Afina vətəndaşı olması vacib idi. Bu qanuna əsasən, vətəndaşlığı olmayan qadınlardan dünyaya gəlmiş uşaqlar vətəndaşlıq hüququndan məhrum edilirdilər. Afina vətəndaşı olmaq üçün ananın da Afina vətəndaşı olması şərt idi. Daha sonra Afina ilə Sparta arasında uzunsürən müharibə nəticəsində ölkədə kişi sayı xeyli azaldı. Buna görə də afinalı olmayan azad qadınlardan dünyaya gələn oğlan uşaqları da Afina vətəndaşı kimi qəbul edildilər. Müharibəyə, ancaq Afina vətəndaşı olan oğlanlar aparılırdılar. Qeyd edək ki, Antik dövrdə yunan qadınlарına bu hüququn verilməsi oğlan uşaqlarının sayını artırmaq məqsədi güdüdü.

Müasir dövrdə olduğu kimi, həmin vaxtda da cəmiyyətin gələcəyi üçün uşaqların sağlam doğulmasına əhəmiyyət verirdilər. Sağlam uşaqların dünyaya gəlməsi üçün qadınların 40 yaşdan, kişilərin isə 50 yaşdan tez uşaq sahibi olması məsləhət bilinirdi (Platon, 2006, 133).

Antik dövr filosofları Sokrat və Platonun qadının cəmiyyətdəki mövqeyi və ailədəki rolu barədə fikirləri zamanın ictimai rəyinə uyğun formalaşmışdı. Belə ki, uşaq dünyaya gətirməyi rəzil iş hesab edən Platon, bunu ancaq qadınlara yaraşdırdığı kimi, Sokrat da qadının məşğul olduğu işlərin mənasızlığını və dəyərsizliyini iddia edirdi. Platonun, hətta “İdeyalar aləmi” konsepsiyasına əsaslanaraq, qadının kişinin kölgəsi olduğu fikrinə təsdiq axtaran fəlsəfi düşüncələr də mövcud idi. Yəni fəlsəfə cəmiyyətin fikirlərini formalaşdırmalı olduğu halda, cəmiyyətin mifoloji və ənənəvi dünyagörüşünün təsirindən kənara çıxıb bilmirdi.

3.2. Aristotel fəlsəfəsində ailəyə baxış və qadına münasibət

Aristotele görə, ailə dövlətin kiçik simvoludur. Ailədə sevgi dövlət sevgisinin təməlini təşkil edir, eyni zamanda, ictimai fikri fərdin ailə mühitindəki düşüncələri formalaşdırır (Saxonhouse, 1982, 202).

Aristotelin fikrincə, cəmiyyətin fikrinin formalaşmasında həlledici rol oynayan ailənin özü iki əsas instinktlə meydana gəlir. Birincisi, kişi ilə qadını bir araya gətirən reproduktivlik, ikincisi isə kölə ilə sahibini birləşdirən amil sağ qalmaq instinktidir. Beləliklə, ailə üç nəfərdən ibarət təbii birlikdən ibarətdir (Aristotel, 1944, 10).

Aristotel insanı sosial varlıq olaraq qəbul etdiyi üçün ailəni də bu quruluşun təbii nəticəsi kimi görür. Ailə, həmçinin insanın nəsilartırma və yaşamaq kimi təbii ehtiyaclarını qarşılamaq funksiyalarını yerinə yetirir.

Aristotel ailə konsepsiyasını öncə ev idarəsi və ailə iqtisadiyyatı yönündən tədqiq etmişdir. Bu konsepsiyaya əsasən, Aristotel ailənin 4 ünsürdən ibarət olduğunu qeyd edir: həmin ünsürlər kölə ilə sahibi, ər-əvad, ata ilə uşaqlar və pulqazanma sənətindən ibarətdir. Alim evin idarəsində, əsasən, kölə ilə sahibi və pulqazanma sənəti mövzusunda daha geniş yer vermiş, ər-əvad və ata ilə uşaqlar mövzusunda isə daha az toxunmuşdur. Onun fikrincə, mal və mülk əldə etmək ailə iqtisadiyyatının bir parçasıdır. Mülk anlayışına kölə də daxildir. Kölə sahibinin malıdır. Aristotele görə, insanlar ya azad doğular, ya da kölə olaraq dünyaya gələrlər. Bu, təbii qruplaşmadır. Bəzi insanlar mühakimə yürüdərək ətrafındakıları idarə edir, bəziləri də

idarə olunurlar. Kələlərin sahib olduqları yeganə məqam onların fiziki gücləridir. Onlar ev heyvanları kimidirlər, əmr olunanları kəm ağılları ilə yerinə yetirirlər, sahiblərinə xidmət edirlər. “Anadangəlmə kələ – bir başqasına tabe olan, fikir yürütmək bacarığına malik olmayan, əmrləri anlayacaq qədər ağıl və zəkadan pay alan, amma ona sahib olacaq qədər pay almayan biridir” (Aristotel, 1944, 20).

Filosof öz fəlsəfəsindən evin idarəsi üçün kələ sahibi olmaqla yanaşı, pul qazanmağın və ondan düzgün şəkildə istifadə etməyin əhəmiyyətinə də xüsusi yer ayırır. Alim “Politika” əsərində ailəni idarə etməklə pul qazanmaq sənətinin fərqli məsələlər olduğunu bildirir. Biri pulu qazanmaq ilə bağlı olduğu halda, digəri pulu xərcləmə ilə bağlıdır. Zəruri miqdarda pul qazanmaq (əkinçilik, balıqçılıq, ovçuluq və sair vasitələrlə) ev idarəsinin bir istiqaməti olduğu halda, həddindən artıq pul qazanıb yığmaq, yanlış yolla artırmaq ailənin idarə olunmasının ünsürlərindən deyil. Ailənin idarəsində məqsədi pul qazanmaq, əşya alıb yığmaq deyil, insan qazanmaqdır (Aristotel, 1944, 28-29). Pulu qazanmaq və xərcləmək ailədə kişinin öhdəliyindədir. Buna görə də ər-arvad və ata-övlad arasındakı münasibətdə dominant tərəf kişidir. Kişi yeganə söz sahibidir. Qadın və uşaqlar ona itaət etməli, onun idarəsinə tabe olmalıdır. Kələnin düşüncə qabiliyyəti yoxdur, qadında var, amma bu, nəzərə alınmır, uşaq da isə hələ formalaşmamışdır. Filsofa görə, düşüncə qabiliyyəti kamil olan (kişi) üstündür və idarəedicilik ona məxsusdur (Aristotel, 1944, 20).

Aristotel evlənmə yaşının kişilər üçün 37, qadınlar üçün isə 18 olduğunu ideal kimi bildirmişdir. Kişilərin uşaq sahibi olma yaşı maksimum 70-ə, qadınlarda isə 50-yə qədər hesab olunur. Daha erkən və ya daha gec dövrdə uşaq sahibi olmaq ana üçün də, körpə üçün də problemlə məsələdir. Uşaq sahibi olmaq üçün soyuq ayları məsləhət görən filosof şimal küləyinin uşağın cinsiyyətinin oğlan, cənub küləyinin isə qız olmasına səbəb olduğunu bildirir. Aristotel, eyni zamanda, uşaq xəstə olduğu təqdirdə, döldə hərəkət başlamazdan öncə hamiləliyin dayandırılmasını məsləhət görmüşdür.

Alim dövlətin əhali sayını planlaması və demografik partlayış hallarında hamiləliyin dayandırılmasının mümkün ola biləcəyini qeyd etmişdir. Hamilə qadınların yaxşı qidalanmasını, idman etməsinin uşağın sağlamlığına müsbət təsir göstərəcəyini söyləyən filosof, doğuşdan sonra da uşağa bol-bol süd verməyin mühüm olduğunu vurğulamışdır. Bu, ilkin mərhələdir. Bundansonrakı mərhələ 5 yaşına qədər olan dövrdür. Bu dövrdə uşağa nəsə öyrətmək deyil, onların

yanında pis söz və davranışlardan çəkinmək lazımdır. Onları kölələrdən uzaq tutmaq vacibdir ki, uşaqlar öz soylarına uyğun olmayan, kölələrə məxsus davranışları öyrənməsinlər. Eyni zamanda, valideynlər uşaqlara danışılan hekayə və nağılları xüsusi seçməli və nəzarət etməlidirlər. Beş yaşdan sonrakı təlim də müşahidəyə əsaslanmalıdır (Aristotel, 1944, 201).

Aristotele görə, övlad valideynlər arasında möhkəm bağ yaradır. Övladı olmayan ailələr bu səbəbdən daha tez dağılır (Aristotel, 2014, 1161b-1162a). Övladın varlığının valideynlərin partnyor olaraq bir-birlərinə münasibətlərinə və evliliyinə müsbət təsir göstərdiyini bildiren filosof, eyni zamanda, valideynlə övlad arasındakı əlaqənin də əhəmiyyətinə toxunur.

Aristotel ana-atanın öz övladına olan sevgisini nəslini davam etdirməsi ilə əlaqələndirir. Eyni zamanda, övladın valideynə olan sevgisini isə onu özünün dünyaya gəlmə səbəbi kimi görməsi ilə izah edir. Alim valideynin sevgisinin övladın məhəbbətindən daha güclü olduğunu da bildirir. Övlad valideynin bir parçasıdır. Valideynə sevgi və hörmətin dəyərini ucaltmaq üçün Aristotel, hətta bu sevgini insanların tanrılara olan məhəbbətinə də bənzədir. Valideyn övladı dünyaya gətirmək, böyütmək, təlim-tərbiyə vermək, oxutmaqla ona haqqı ödənilməz yaxşılıq etmiş olur. Aristotelin ailə quruluşu və idarəsi, övlad-valideyn münasibəti ilə bağlı irəli sürdüyü bütün bu fikirlər həmin dövrün ictimai şüurunu əks etdirməklə yanaşı, özündənsonrakı mərhələ üçün də bu mövzuya fəlsəfi baxışın təməlini formalaşdırmışdır.

Nəticə

Nəticə olaraq söyləyə bilərik ki, Antik yunan fəlsəfəsində ailə anlayışı ilə yanaşı, qadına münasibət qədim yunan mifologiyasının təsiri ilə formalaşmışdır. Qadının dəyəri uşaq dünyaya gətirməsi ilə ölçülür, cəmiyyətdə heç bir ictimai mövqeyə sahib deyil, həmişə kişidən aşağı və dəyərsiz olaraq qəbul edilir. Qədim yunan mədəniyyətində ailə məhz uşaq dünyaya gətirmək üçün qurulur. Uşağı olmayan qadın tərək edilirdi. Əgər qadın oğlan uşağı deyil, qız uşağı dünyaya gətirərsə, əri düşünmədən onu boşaya bilər. Qız uşaqlarının dünyaya gəlməsi istənilmirdi. Onlar atılır, pis davranılır, övlad kimi qəbul edilmir və sair. Qız uşaqları ailənin dinini və adət-ənənəsini davam etdirə bilmirdi, evlənərkən ərinin dinini qəbul etməli, getdiyi ailənin adət-ənənəsini yaşatmalı idi.

Antik dövr yunanların qız uşağına ögey münasibət bəsləmələrinin arxasında, həm də iqtisadi amil dayanırdı. Belə ki, qız uşaqları oğlan övladları kimi pul qazanmırdı, evin büdcəsinə və dolanışığına töhfə vermirdi. Üstəlik, adət-ənənəyə görə, ərə gedərkən ailəsi ona çoxlu cehiz də verməli idi ki, bütün bunlar dövrün yunan ailəsi üçün kifayət qədər iqtisadi yük hesab olunurdu. Buna əlavə olaraq, qızın ərə getdikdən sonra ailənin dini-mənəvi ənənələrini davam etdirə bilməməsi məqamını da nəzərə alsaq, qədim dövr yunan cəmiyyətində qıza qarşı yad münasibətin məntiqi başa düşülmüş olmalıdır.

Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, qədim Yunanıstanda qızların həyat yoldaşı seçimində heç bir söz hüququ yox idi, onun yerinə atası qızının kiminlə evlənəcəyinə qərar verirdi. Yunan mifologiyasına əsasən, gəlin qarşılıqsız bir hədiyyədir, eyni zamanda, özü ilə ər evinə çoxlu hədiyyələr də aparmalıdır. Bu da bugünkü cehiz anlayışı ilə oxşarlıq təşkil edir. Qadınlar evləndikdən sonra vətəndaşlıq hüququ qazansalar da, yenə də heç bir hüquqa sahib deyildilər. Qədim yunanlarda evlilik prosesi və ailədaxili münasibətlər hüquqla tənzimlənmirdi və bütün bunlar yalnız ictimai xarakter daşıyırdı. Ailədə qadınla kişinin hüquqları və vəzifələri yalnız rəsmi olmayan ictimai qaydalarla, adət-ənənələrlə tənzimlənirdi. İctimai ənənələrin mifologiyanın təsiri ilə formalaşdığını nəzərə alsaq, burada bugünkü qanuna və məntiqə zidd normaların mövcudluğunu müşahidə etmək mümkündür. Bütün bunları nəzərə aldıqda belə bir cəmiyyətdə Sokrat, Platon, Aristotel kimi filosofların ailə münasibətlərində kişini aparıcı qüvvə olaraq görmələrinin məntiqi başadüşülməlidir. Həmin dövrün ictimai şüuru qadını ağılkəm və nöqsanlı təqdim edir, kişini isə kamil və bütün hüquqlara sahib biri kimi qəbul edir. Belə bir tənqiddən hakim olduğu cəmiyyət üçün bunun əksini söyləmək qəbuledilməz olardı. Bu baxımdan, bir çox fəlsəfi mövzuda müasirlərini öncələyən və daha irəlini görə bilən Antik yunan filosoflarının praktik fəlsəfədə dövrün şablon inanclarının, qıساسı, ictimai şüurun təsiri altında qaldıqlarını söyləmək mümkündür. Belə bir təsir nəticəsində formalaşan praktik fəlsəfədə ailədəki kişi-qadın münasibətləri bədən və ağıl münasibətləri metaforu fonunda izah edilir. Bu fəlsəfəyə görə, ağıl bədəni idarə etdiyi kimi, kişi də qadını idarə etməlidir. Evlilik və uşaq dünyaya gətirməyi qəbahətli fəaliyyət kimi dəyərləndirən Antik yunan filosofları bu məsələlərdə qadına daha çox öhdəlik yükləyirlər. İctimai həyatda kişini üstün görənlər anlaşıq Sokratın qadının işlərini mənasız və dəyərsiz hesab etməsi ilə nəticələnmişdir. Bu da alimin qadının ailədə

öhdəliyinin ev işləri ilə məşğul olub, övlad dünyaya gətirməklə məhdudlaşdığı fikrini irəli sürməsinə səbəb olmuşdur. Kişi və qadının sosial statusda bərabərliyi yalnız ideal cəmiyyətdə mümkün hesab edilir. Belə bir cəmiyyət isə yoxdur.

Qadının siyasi-ictimai həyatda mühüm rol oynaya biləcəyini bildiren Platonun dualizminə əsasən, kişi ideyalar, qadın isə kölgələr aləmini təmsil edir. Bu əsaslandırmanın fəlsəfi nəticələri özünü onun tələbəsi Aristotelin yanaşmalarında da göstərir. Belə ki, Aristotela görə, ailədə kişi yeganə söz sahibidir. Qadın və uşaqlar ona itaət göstərməli, kişinin idarəsinə tabe olmalıdır. Düşüncə qabiliyyəti kamil olan kişi ağıl cəhətdən zəif olan qadıncı üstündür və buna görə də ailədə idarəedicilik kişiyyə məxsus olmalıdır.

Antik dövr yunan ənənəsində və fəlsəfəsində ailəyə baxışla müqayisədə sözügedən fəlsəfi mirası metafizik, epistemoloji və aksioloji aspektləri ilə əxz edən və yunan filosoflarından təsirlənən İslam alimlərinin praktik fəlsəfi məsələlərdə, o cümlədən ailəyə baxışda onlardan ayrıldığını söyləyə bilərik.

Qeyd edək ki, İslam filosoflarının əxlaq fəlsəfəsində Antik yunan fəlsəfəsinin izlərini görsək də, əsərlərində qadına və qız uşaqlarına verdikləri yüksək dəyəri bariz şəkildə ortaya qoymaları diqqətəlayiqdir. Əlbəttə, qadının ictimai həyatdakı statusuna mötədil yanaşmaların təməlinə İslam dininin bu məsələdə formalaşdırdığı və təlqin etdiyi dünyagörüşünün təsirini inkar etmək olmaz. Bu mənada, araşdırmanın davamı olaraq, Orta əsrlər İslam aləmində ailəyə baxışın sosial-fəlsəfi və teoloji təməllərinə dair yeni tədqiqatların aparılmasını aktual hesab edirik.

Ədəbiyyat

Akkaya Rukiye Kia. (2015). *“Atina’daki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar”*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 73 cild /sayı 1 (s. 7-20).

Albayrak H.Şule. (2019). *Kadın Olmak, İslam, Gelenek, Modernite ve Ötesi*. İstanbul: İz Yayıncılık. (s.424).

Anay Harun. (1994). *Celâleddin Devvâni Hayatı, Eserleri, Ahlâk Ve Siyaset Düşüncesi*. İstanbul Üniversitesi. (səh.427)

Aristotel. (2014). *Nikomakhos’a Etik (Ethika Nikomakheia)*. Tərc. ed: Zeki Özcan, Bursa: Sentez Yayınları. (səh.534).

- Aristoteles. (2014). *Politika*. Terc.ed: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi. (səh.306)
- Aristoteles. (1944). *Politika* (III). Terc. ed.: Niyazi Berkes, İstanbul: MV. (səh 161)
- Boyacı Nihal Petek. (2014). “*Platon’da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma*”, FLSF- Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,18-ci sayı, (səh.205-230).
- Coulanges Fustel. (2011). *Antik Site-Yunan’dan Roma’ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar*. Terc. edən: İsmail Kılınç, Ankara: Epos Yayınları.(səh.371)
- Çelebi Binnur. (2018). *Antik Yunan Toplumunun Suskun Kadınları*, Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik alıřmalar 3/3, Ankara: Gece Kitaplıđı. (s.389)
- Çelebi Binnur. (2015). *Eski ađda Kadın, Toprak Altındaki Kadının Sessiz ıđlıđı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eleřtiri ve eviri Dergisi. (s.140).
- Demiralp Didem. (2008). *Antik ađ Düşünürlerinin Homeros Algısı-Sokrates Öncesi Dönemden Yeni Platonculuka Homeros Şiirine Bakış*. Ankara: Hitabevi. (s 255).
- Duby Georges, Michele Perrot. (2005). *Kadınların tarihi Orta ađın Sessizliđi*, ev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye iş Bankası, cild 2 (s.531).
- Durmuş Aylin. (2014). *Eski Dođu Ve Eski Batı Toplumlarında Karşılařtırmalı Kadın Profili (Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan Toplumları)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (səh.158).
- Qafarov Anar.(2021). “*Ahlakın Kaynađı Bađlamında Bir Deđer Olarak Aile: Nasiruddin Tusi Merkezli Bir Analiz*”, Metafizika jurnalı, cild 4, say 1, (s. 7-25)
- Qafarov Anar. (2011). Nasiruddin Tusinin Ahlak Felsefesi. İstanbul: İSAM neřriyyatı (s. 316).
- Garland Robert. (2014). *Daily life of the ancient Greeks*. Cambridge, MA, United States (s.368).
- Golden Mark. (2015). *Children and Childhood in Classical Athens*, Baltimore: Johns Hopkins University Press. (səh.243).
- Hallaç Saliha və Öz Fatma (2014). *Aile Kavramına Kuramsal Bir Bakış*, "Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar" jurnalı,cild 6, say 2 (s. 142-153)

- Harman Ö.F. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*. İSAM- İslam Araşdırmalar Mərkəzi, 46 cilddə/ c.24.(səh 560)
- Horst Blanck.(1999). *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, Tərc. ed: İslam Tanrıqut, İstanbul: Arion Yayınevi. (s.254).
- J.Jenkins. (1993).*Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*. çev. Hasan Malay, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları (s.32)
- Küçüker, S.D. (2018). *Platon'un Yasalar Adlı Eserinde Yurttaş Kadın*. 2. Uluslararası Kadın Kongresi: "Güçlendirilmek Yerine Güçlenmek ve İlerlemek" Tam Metin Bildiri Kitabı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. (s.862).
- MacLachlan Bonnie. (2012). *Women in Ancient Greece*. New York: Continuum International Publishing Group. (s.248)
- Mansel Arif Müfid. (2011). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu: (s.707)
- Mizojini J. Holland. (2016). *Dünyanın En Eski Önyargısı - Kadından Nefretin Evrensel Tarihi*. Tərc. ed.: Erdoğan Okyay , Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (səh. 302).
- Platon. (2006). *Devlet*. Tərc.ed: Eyüboğlu ve M.A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayıncılık (səh.372).
- Platon. (2007). *Yasalar* . Tərc. ed: Candan Şentuna - Saffet Babür İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (səh.504).
- Ross David. (2011). *Aristoteles*. Tərc. ed.: Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalı yay. (səh.468)
- Saxonhouse Arlene W. (1982). *"Family, Polity & Unity: Aristotle on Socrates' Community of Wives"*, Polity 15, no.2 (səh. 202-219).
- Sissa, G. (2005). *Platon Ve Aristoteles'in Cinsiyet Felsefeleri*. Kadınların Tarihi 1 (Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizlere). Tərc.ed: Ahmet Fethi, İstanbul İş Bankası Yay (səh.66-99)
- Şenel Alaeddin. (1970) . *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara: Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları. (səh.605)
- Tatlı Fatma Betül. (2018). *Antik Yunan Düşüncesindeki Temel Karşıtlıkların Eril Karakteri: Platon*. Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi, 25-ci sayı (səh. 293-299).
- Thomson George. (1985). *Tarih Öncesi Ege II - Eski Yunan Toplumunu Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Payel yayın evi. (s.415)